

Marina Zgrablić

PRILOG ISTRAŽIVANJU SREDNJOVJEKOVNE POVIJESTI NOVIGRADA U ISTRI: CRKVENO- POLITIČKI KONTEKST KULTA SV. PELAGIJA

Marina Zgrablić
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Pula

UDK 27-36PEL
272-522(497.571 Novigrad)
94(497.571 Novigrad)“09/10“(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15.5.2019.
Prihvaćeno: 14.9.2022.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/y54jofveem>

Proučavanje ranosrednjovjekovne novigradske povijesti usko je povezano sa štovanjem sv. Pelagija, novigradskog zaštitnika o kojem su novija arheološko-povijesna istraživanja iznijela na vidjelo relevantne dokaze koji pružaju mogućnost preispitivanja povijesti Novigrada s više aspekata. U kontekstu raširene pojave gradnje i posvete crkava u okvirima crkveno-vjerske reforme u državi Karla Velikog pokušava se dobiti odgovor na pitanje o podrijetlu kulta sv. Pelagija. Naime, povijesno-hagiografski podaci potvrđuju da se istoimeni svetac štovao u Konstanci na Bodenseeu te u istarskom Novigradu. Kao rješenje nameću se dvije općeprisutne mogućnosti crkvene politike Franačkog Carstva, a to je s jedne strane obnova kulta sv. Pelagija iz kasne antike sačuvana u hagiografskoj tradiciji i prijenos relikvija sv. Pelagija (*translatio*) u navedenom razdoblju. S obzirom na to da novigradske prilike ukazuju na obje mogućnosti ovim se radom pokušava pridonijeti potpunijem razumijevanju navedenog problema na temelju pisane i materijalne dokumentacije o ranosrednjovjekovnom Novigradu u Istri.

Ključne riječi: Novigrad, rani srednji vijek, sv. Pelagije, relikvije, katedrala, kult

Uvod

Istraživanje srednjovjekovne povijesti Novigrada u Istri određeno je karakterom raspoloživih suvremenih izvora, kako pisanih tako i materijalnih. Analize pisanih izvora (pisma pape Grgura Velikog, Kozmografija Anonima iz Ravene, pismo pape Hadrijana Karlu Velikom, listina Rižanske skupštine) i epigrafske dokumentacije

(natpis na ciboriju biskupa Mauricija, natpis na sarkofagu i natpis biskupa Adama) uspoređuju se s arheološkim nalazima (nekropole, crkveni objekti) i topografskim podacima o ranosrednjovjekovnom Novigradu. Ti su podaci omogućili formuliranje različitih pretpostavki o vremenu osnivanja biskupije u Novigradu, pitanju koje je dugo zaokupljalo pozornost kako brojnih devetnaestostoljetnih istraživača tako i kasnijih istraživača.¹ Polazeći od činjenice da novigradska katedrala predstavlja značajan spomenik arhitekture karolinškog doba u Istri stručnjaci su se u velikoj mjeri poviješću Novigrada bavili upravo s aspekta sačuvanih materijalnih i epigrafskih spomenika s područja katedrale. Spomenuto pitanje vremena utemeljenja biskupije u Novigradu u tom kontekstu zahtijeva i neizbježno proučavanje problema identifikacije biskupa Mauricija čije se ime spominje na djelomično sačuvanom ciboriju krstionice novigradske katedrale srušene krajem 18. stoljeća.² Upravo su recentnije analize monumentalnih materijalnih i epigrafskih svjedočanstava s područja današnje župne crkve posvećene sv. Pelagiju i Blaženoj Djevici Mariji i bivše novigradske katedrale omogućile značajan pomak u rekonstrukciji nastanka i razvoja ne samo katedrale, nego su pridonijele stvaranju jasnije slike urbanog razvoja Novigrada u vrijeme uspostave karolinške vlasti u Istri.³ Naime, riječ je o razdoblju koje će prije

¹ Giacomo Filippo Tommasini, *De' commentari storici-geografici della provincia dell'Istria*, libri otto, con appendice, *Archeografo triestino*, sv. 4, Trieste 1837.; Gaspare Negri, *Memorie storiche della città e diocesi di Parenzo raccolte da Mons. Gasparo Negri, vescovo della medesima, ad uso e comodo de' diletti suoi diocesani*, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* (dalje: *AMSI*), sv. 3, Trieste 1887.; Francesco Babudri, *Ruolo cronologico dei vescovi di Cittanova d'Istria*, *Archeografo triestino*, sv. 3, br. 5, Trieste 1909., str. 299–390; Pio Paschini, *Le vicende politiche di e religiose di del territorio friulano da Costantino a Carlo Magno sec. IV–VIII*, Cividale del Friuli 1912.; Francesco Lanzoni, *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del sec. VII (an. 604)*, Faenza 1927., str. 858–860; Carlo de Franceschi, *Quando e come Cittanova d'Istria venne denominata Emona*, *AMSI*, sv. 19, Trieste 1971., str. 101–175; Luigi Parentin, *Cittanova d'Istria*, Trieste 1974.; Lujo Margetić, *L'Insula Capritana ed il suo vescovado, Histrica ed Adriatica. Raccolti di saggi storico-giuridici e storici*, Trieste 1983., str. 113–125.; Giuseppe Cuscito, *Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria*, *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria*, sv. 3, Trieste 1984.; Isti, *Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria*, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* (dalje: *Atti*), sv. 19, Trieste – Rovigno, 1988.–1989., str. 57–73; Branko Marušić, *Il castello Neapolis – Novas alla luce delle fonti archeologiche*, *Atti*, sv. 19, 1988.–1989., str. 9–42; Rajko Bratož, *Cristianesimo in Istria. Una sintesi e alcune riflessioni (con particolare riguardo allo sviluppo dell'organizzazione ecclesiastica)*, u: *Il cristianesimo in Istria fra tarda antichità e alto medioevo. Novità e riflessioni*. Atti della giornata dei Seminaristi di Archeologia Cristiana (Roma – 8 marzo 2007), ur. Emilio Marin – Danilo Mazzoleni. *Sussidi allo studio delle antichità cristiane pubblicati a cura del Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana*, br. 20, Città del Vaticano 2009., str. 9–46.

² Parentin, *Cittanova d'Istria*, str. 224–228; Cuscito, *Il ciborio 1984.*; Isti, *Antiche testimonianze*, str. 65–73. *Noviju interpretaciju u kontekstu skulpture predromaničkog doba vidi u Miljenko Jurković, Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria)*, *Hortus artium medievalium* (dalje: *HAM*), sv. 1, Zagreb – Motovun 1995., str. 141–149.

³ Ivan Matejčić, *Ranosrednjovjekovni spomenici Lapidarija i novigradska katedrala*, u: *Novigradski lapidarij*, ur. Miljenko Jurković – Ivan Matejčić – Jerica Zihlerl, Novigrad 2006., str. 21–33; Isti, *Novigrad (Cittanova)*, *Cattedrale di San Pelagio*, u: *Bizantini, Croati, Carolingi. Alba e tramonto di regni e imperi* (Catalogo della mostra), ur. Carlo Bertelli – Gian Pietro Brogiolo – Miljenko Jurković – Ivan Matejčić – Ante Milošević – Clara Stella, Brescia 2001., str. 344–345; Miljenko Jurković, *Novigrad istarski između 7. i 12. stoljeća*, Split 1996.

svega u domeni odnosa između Crkve i države poprimiti drukčija obilježja od prethodna razdoblja kada je Istra bila u sastavu Bizantskog Carstva. Nakon Justinijanove rekonkviste, obilježene njegovim vjersko-političkim intervencijama uslijedio je u Istri određen zastoj odnosno promjena, kako u društvenom tako i u kulturnom stvaralaštvu, da bi tek druga polovica 8. stoljeća donijela značajan procvat koji se među ostalim prepoznaje na području graditeljske aktivnosti i umjetničke produkcije.⁴ S druge strane, najstarija pisana svjedočanstva koja upućuju na postojanje vjerojatno utvrđenog naselja u Novigradu (*castellum Nouas*) odnose se na podatke iz pisma koje je papa Grgur Veliki uputio ravenskom nadbiskupu Marinijanu 599. godine, a kako će se vidjeti upravo taj crkveni izvor s kraja antike unosi nedoumice u pokušaj definitivnog razjašnjenja postanka biskupije u Novigradu.⁵ Da je Novigrad kao naselje postojao u 6. stoljeću, odnosno zadržao kontinuitet naselja, svjedoči navod Anonima iz Ravene iz 7. stoljeća koji ga u popisu istarskih obalnih gradova spominje kao *Neapolis*.⁶ Potrebno je pak istaknuti da osim spomenutih pisanih svjedočanstava, fragmentarni ranokršćanski ostaci s područja katedrale upućuju na kompleksan razvoj toga istarskoga obalnog središta i prije njegova naglog i uspješnog uspona u vrijeme širenja Karolinškog Carstva na Istok. O njegovu pak statusu nakon uspostave franačke vlasti u Istri svjedoči spomen Novigrada u listini Rižanske skupštine iz 804. godine gdje je zabilježen kao *Civitas noua* što upućuje na pretpostavku da je tada bio grad u pravom smislu riječi sa svim svjetovnim i crkvenim funkcijama, odnosno da je bio biskupija.⁷

Kako je već spomenuto, monumentalni arhitektonski ostaci i crkveni namještaj s područja novigradske katedrale bili su predmetom proučavanja arheologa i povjesničara umjetnosti te su nove spoznaje pridonijele boljem poznavanju ne samo fizičkog izgleda ranosrednjovjekovnog grada, već su otvorile mogućnost interpretacija koje su nedavno rezultirale uspješnim predstavljanjem uloge svjetovnih i crkvenih elita u kreiranju novog i značajnog političkog i crkvenog središta u Istri.⁸ Valja ipak

⁴ O određenim promjenama u skulpturalnoj i likovnoj produkciji nakon Justinijanova doba u Istri vidi Marina Vicelja, *La scultura del periodo postgiustiniano nell'Istria meridionale*, HAM, sv. 1, Zagreb – Motovun 1995., str. 134–140. Najnovije objave analize skulpture iz Novigrada vidi u Ivan Matejčić, Sunčica Mustač, *Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća/Scultura dal IV al XIII secolo*, Umjetnička baština istarske crkve/Il patrimonio artistico della chiesa istriana, sv. 1/I, Poreč 2017.

⁵ Vidi: Lanzoni, *Le diocesi*, str. 858–860; Cuscito, *Antiche testimonianze*, str. 59–61; Bratož, *Cristianesimo in Istria*, str. 34.

⁶ Anonymus Ravennas, *Cosmographia* IV, 30; IV, 31, u: Ravennatis Anonymi *Cosmographia* et Guidonis *Geographica*, prir. J. Schnetz, *Itineraria Romana II*, Stuttgart 1990.; Robert Matijašić, *Anonimni Ravenjanin, Istra i biskupska središta, Acta Histriae*, sv. 9, Koper 2001., str. 285–294.

⁷ Miljenko Jurković, *Monumentalni pejzaž Novigrada nekoć i sad*, u: *Novigradski lapidarij*, str. 11–18. Noviju raspravu o statusu civitasa kao simbola na istočnim granicama u franačkoj državi vidi u Francesco Borri, *Towns and Identities in the Italian Eastland: 790–810*, u: *Urban Identities in Northern Italy*, ur. Cristina La Rocca – Piero Majocchi, *Tournot* 2015., str. 79–100, o Istri str. 89–91.

⁸ Vidi općenito o odnosima između crkve i pripadnika aristokracije u Istri nakon uspostave franačke vlasti Miljenko Jurković, Ivan Basić, *Élites ecclesiastiche e renovatio: tradizioni tardoantiche nell'arte di VIII e IX secolo in Istria*, u: *Ideologia e cultura artistica tra Adriatico e Mediterraneo orientale (IV–X seco-*

reći da do sada ne postoji jedna sveobuhvatna analiza i interpretacija ranosrednjovjekovne novigradske povijesti temeljena na metodološkom pristupu koji objedinjuje izvore arheološkog, povijesno-umjetničkog, historiografskog i hagiografskog karaktera. Ono što do sada nije bilo dovoljno istaknuto jest činjenica da je Novigrad svoj gradski i biskupijski identitet, osim na strateško-političkim čimbenicima u sklopu nove države, neosporno morao graditi na još jednom bitnom odnosno neizostavnom elementu na kojem je počivao karolinški sustav vlasti. Riječ je o kultu vlastita sveca zaštitnika sv. Pelagija, čije su relikvije od kraja 8. ili početka 9. stoljeća bile smještene u kripti novigradske katedrale.⁹ Stoga je jedan od ciljeva ovog rada i pokušaj da se prikažu posebna obilježja povijesti kulta sv. Pelagija, odnosno kontekst njihova smještaja u novigradsku katedralu te moguće veze s drugim središtima u kojima se istoimeni svetac štovao, naročito s Konstancom na Bodenskom jezeru. Upravo iz tog razloga uvid u ranosrednjovjekovnu novigradsku povijest valja tražiti i u specifičnoj skupini izvora koja pripada hagiografskoj tradiciji, bilo da je riječ o hagiografskim tekstovima, odnosno pasijama ili pak o materijalnim svjedočanstvima o štovanju novigradskih zaštitnika sv. Pelagija i sv. Maksima. Pri tom valja voditi računa da pasije kao vrsta narativnog vrela imaju uglavnom slabu povijesnu vrijednost zbog velika broja stereotipnih hagiografskih elemenata, pa tako je i *Pasija sv. Pelagija* (BHL 6615) nastala u pisanom obliku na akvilejskom području u drugoj polovici 9. stoljeća tek literarno djelo sastavljeno zbog liturgijskih potreba te se kao povijesni izvor može uzimati u obzir jedino s velikim stupnjem opreza.¹⁰ Riječ je o vrsti povijesnoga narativnog vrela koji se u historiografskim raspravama sve donedavno često zanemario, međutim povijesno-hagiografske studije u novije vrijeme jasno ističu upravo potrebu za razbijanjem granica između znanstvenih disciplina, medievistike, povijesti umjetnosti i religijskih studija, pa se i bogata hagiografska literatura počinje istraživati i s ne-vjerskog aspekta.¹¹ Iako je već ranije povijesno-filološkim studijama utvrđeno da *Pasija sv. Pelagija* nema pouzdanu povijesnu vrijednost zbog izmišljenih elemenata,¹² razvojem hagiografije kao znanosti ona sve više postaje pomoćna povijesna znanost jer je uočeno da se ispod naslaga stereotipnih hagiografskih toposa kriju povijesne činjenice koje mogu, ali i ne moraju, biti povezane ne samo za religi-

lo). *Il ruolo dell' autorità ecclesiastica alla luce di nuovi scavi e ricerche*. Atti del Convegno Internazionale Bologna-Ravenna, 26–29 novembre 2007., ur. Rafaella Farioli Campanati – Clementina Rizzardi – Paola Porta – Andrea Augenti – Isabella Baldini Lippolis, Bologna 2009., str. 289–302.

⁹ Vidi Matejčić, *Ranosrednjovjekovni spomenici*, str. 21–33.

¹⁰ Noviju povijesno-filološku studiju s kritičkim izdanjem teksta pasije vidi Valeria Mattaloni, *Passio Pelagii*, u: *Le passioni dei martiri aquileiesi e istriani*, sv. II, br. 1, ur. Emanuela Colombi, Roma 2013., str. 419–478; kritičko izdanje latinskog teksta *Passio Pelagii*, str. 479–494.

¹¹ Detaljnu povijesnu analizu legende donosi Rajko Bratož, *Il Cristianesimo aquileiese prima di Costantino fra Aquieia e poetovio*, *Ricerche per la storia della Chiesa in Friuli*, 2, Udine – Gorizia 2009., str. 220–234. Vidi također općenito o pasijama kao povijesnim izvorima Emanuela Colombi, *Caratteristiche delle Passiones aquileiesi e istriane*, u: *Le passioni*, sv. I, ur. Emanuela Colombi, Roma 2008., str. 51; *Ista, Uno sguardo d'insieme*, u: *Le passioni*, sv. II, br. 1, str. 79–126.

¹² Bratož, *Il Cristianesimo aquileiese*, str. 227.

oznu povijest odnosno povijest kultova svetaca već i čisto historiografske probleme – demografiju, političku povijest, vojnu povijest.¹³ Novije su filološko-hagiografske analize ukazale na raširenost kulta ovog sveca na akvilejskom i na njemačkom području te je nepobitno da hagiografska tradicija o sv. Pelagiju sačuvana u određenom broju rukopisa pripada hagiografskom korpusu Akvileje.¹⁴

Prema sadržaju *Pasije sv. Pelagija*, za vrijeme cara Numerijana, živjeli su u Emoni, gradu Karnije, imućni i pobožni supružnici, Peluzije i Hilarija. Svog su jedinog sina Pelagija učili kršćanskim vrlinama. Kada je Pelagije imao sedam godina povjerili su ga prezbiteru Uraniju, koji je živio u strahu od progona. Pelagije je oca izgubio kada je imao dvanaest godina, a majku s osamnaest godina. Kada je dobio nasljedstvo, oslobodio je sve robove i podijelio im svoja dobra te odlučio živjeti s Uranijem. Kada je Pelagije imao dvadeset i pet godina započeo je žestok progon kršćana za cara Numerijana. Tada je u Emonu stigao carev izaslanik, sudac Eulazije, koji je prethodno bio na dužnosti u mnogim gradovima gdje je dao pogubiti mnogo kršćana. U zoru je okupio stanovništvo i objavio carev edikt prema kojem su trebali biti osuđeni na smrt svi oni koji odbiju prinijeti žrtvu poganskim bogovima. Kada je Pelagije za to saznao, odlučio je, uz Božju inspiraciju tijekom molitve, pojaviti se pred sucem kao kršćanin. Eulazije ga je dao uhititi i zatvoriti. Treći je dan prije ispitivanja naredio da ga se muči. Na Pelagija mučenje nije imalo učinka. Uslijedila je osuda na smrt. Izveden je izvan gradskih zidina gdje mu je odrubljena glava. Tijekom noći je s vjernicima stigao prezbiter Uranije i pokopao tijelo mučenika. Pelagijevo je mučeništvo navelo mnoge pogane da se obrate na kršćanstvo. Dan njegova mučeništva je 28. kolovoza.¹⁵

Neizostavno je pitanje je li spomenuta pasija bila prilagođena liturgijskim potrebama novigradske crkve, kao što je pouzdano utvrđeno da je naprimjer pasija s njemačkog i švicarskog područja bila namijenjena potrebama crkve u Konstanci kojoj je sv. Pelagije nakon prijenosa relikvija iz Rima početkom 10. stoljeća bio zaštitnikom.¹⁶ Naime, već je biskup Tommasini istaknuo kako se dan njegova slavlja svečano obilježava 28. kolovoza, ali i činjenicu da *Rimski martirologij* njegovo mučeništvo vezuje za Konstancu u Galiji što je povezoao s pretenzijama autora većeg dijela

¹³ Općenito se u hagiografskim tekstovima očituju i ostali aspekti života srednjovjekovnih zajednica, poput institucionalnih, društvenih, ekonomskih i vjerskih, što im nedvojbeno pridaje karakter povijesnih izvora. Vidi općenito o tom Réginald Grégoire, *Manuale di agiologia. Introduzione alla letteratura agiografica*, Fabriano 1996.; Sophia Boesch Gajano, *La santità*, Roma 2005.; E. Colombi, *Uno sguardo d'insieme*, str. 79–126. Vidi također o tom problemu Patrick Geary, *Furta Sacra: Thefts of Relics in the Central Middle Ages*, Princeton 1990. Za usporedbu s hagiografskim tekstovima s bizantskog područja vidi Évelyne Patlagean, *Ancient Byzantine Hagiography and Social History*, u: *Saints and Their Cults: Studies in Religious Sociology, Folklore, and History*, ur. S. Wilson, Cambridge 1983., str. 101–121.

¹⁴ O kronologiji rukopisa akvilejskih hagiografija i njihovoj geografskoj rasprostranjenosti od 9. stoljeća dalje vidi: Paolo Chiesa, *I manoscritti delle Passiones aqileiesi e istriane*, (dalje: *I manoscritti*), u: *Le passioni*, sv. I, str. 105–125.

¹⁵ Mattaloni, *Passio Pelagii*, str. 479–494.

¹⁶ Mattaloni, *Passio Pelagii*, str. 464.

Rimskog martirologija koji je bio francuski redovnik.¹⁷ Međutim, posebnu konfuziju u istarsku problematiku unosi naziv *Emona/Emonia* koji donosi spomenuta pasija kao mjesto mučenja i smrti sv. Pelagija. Naime, geografska oznaka *Emone* kao grada provincije Karnije otvara problem povijesne interpretacije hagiografskog teksta.¹⁸ Naziv Karnija (*Carnia*) koji se javlja u većini rukopisa odnosi se na Karniolu (*Carneola, Carniola*), geografski termin koji potječe iz razdoblja ostrogotske vladavine s kraja 5. ili iz prve polovice 6. stoljeća, kada je područje provincije *Venetia et Histria* bilo administrativno podijeljeno na područje ostrogotske države i Bizanta.¹⁹ Naziv *Carneola* ili *Carniola* prema tumačenju slovenskog povjesničara R. Bratoža može predstavljati umanjenicu naziva *Carnia*. Stoga se i sam naziv grada *Emona* odnosi na današnju Ljubljanu, a ne kasniju istarsku *Emonu*.²⁰ Poznato je naime da se sve do 1132. godine Novigrad u izvorima spominje kao *Civitas Noua* ili grčki *Neapolis* kako ga je zabilježio Anonim Ravenjanin.²¹ Na temelju geografskih oznaka i administrativne podjele R. Bratož ustanovio je vrijeme nastanka jezgre legende: oznaka *Emone* kao grada Karnije pripada početku 6. stoljeća pa se nastanak kulta sv. Pelagija može pripisati već razdoblju nakon polovice 6. stoljeća. Tako utemeljena pretpostavka može predstavljati temelj jednom od objašnjenja da su relikvije mučenika Pelagija prenesene na područje današnjeg Novigrada u Istri prilikom bijega stanovništva *Emone* pred slavenskim provalama.²² Prema tomu bi se i novigradska hagiografska tradicija u ranom srednjem vijeku oslanjala zapravo na tradiciju mučenika Pelagija iz panonske *Emone*, odnosno današnje Ljubljane, a anonimni je hagiograf najkasnije krajem 9. stoljeća sastavio pasiju o sv. Pelagiju oslanjajući se na nekadašnju antičku biskupiju na području nekadašnje provincije Karnije. Kad je riječ o hagiografskoj tradiciji to se može držati opravdanim objašnjenjem upravo zbog činjenice da istarski Novigrad u antici za vrijeme progona kršćana nije bio važno gradsko središte poput obližnjih gradova Trsta, Poreča, Pule, Akvileje i Konkordije.

S druge pak strane postoji povijesno vjerodostojnija tradicija o sv. Pelagiju koja se temelji na prisutnosti svećevih relikvija u kriпти novigradske katedrale te se s time u vezi nameće potreba za razjašnjenjem pitanja odakle su relikvije sv. Pelagija stigle i tko je bio promicatelj kulta sv. Pelagija. Odgovor na ta pitanja nažalost ne možemo tražiti u tekstu pasije. Da bi se dobila jasnija slika valja krenuti od konkretnih dokaza koji govore o statusu Novigrada krajem 8. i početkom 9. stoljeća, iako određenu pozornost zaslužuju i raniji izvori iz kasne antike pisanog i materijalnog karaktera.

¹⁷ Tommasini, *De comentarii*, str. 318–319.

¹⁸ ...in ciuitate Emona, quae est in prouincia Carniola, I, 1.

¹⁹ Vidi o tom R. Bratož, *Il cristianesimo aquileiese*, str. 225, bilj. 122.

²⁰ Bratož, *Il cristianesimo aquileiese*, str. 224–225.

²¹ O nazivu *Emona* vidi De Franceschi, *Quando e come*, str. 139–155; Cuscito, *Antiche testimonianze*, str. 57–61.

²² Bratož, *Kršćanska Emona in njen zaton, Zgodovina Ljubljane*, Ljubljana 1984., str. 65.

Potrebno je dakle naglasiti da nas izvorni materijal ranosrednjovjekovnog Novigrada upućuje povrh svega na dva važna čimbenika: 1) crkvenu graditeljsku aktivnost koja očito proizlazi iz potrebe za reprezentativnim urbanim izgledom uporišta franačke vlasti u Istri, a čiji su istaknuti predstavnici upravo karolinški biskupi u Istri, te 2) ulogu sveca zaštitnika grada i biskupije, čija se prisutnost razaznaje u čuvanju relikvija u prostoru kripe katedrale, mjestu koje nepobitno zauzima ekskluzivnu važnost unutar čitavog sklopa. Oba su čimbenika bila u funkciji učvršćivanja identiteta novigradske biskupije i grada. Na taj se način u ranosrednjovjekovnom Novigradu stvarala nova urbana svijest koja se trebala graditi oko štovanja vlastita sveca zaštitnika sv. Pelagija, koji će i u kasnijim razdobljima, kako to pokazuje i *Novigradski statut* iz 1402. godine ostati zaštitnikom grada Novigrada i Novigradske biskupije.²³

Novigradska katedrala: nepisani izvor ranosrednjovjekovnog razvoja grada

Da je Novigrad od zadnje četvrtine 8. stoljeća, kada Istra postaje sastavni dio Franačke države, bio čvrsto povezan s Karolinzima nepobitno svjedoče upravo nalazi ranosrednjovjekovne arhitekture, arhitektonske plastike i kamenoga crkvenog namještaja s područja bivše novigradske katedrale podignute najvjerojatnije krajem 8. stoljeća. Prisutnost pripadnika franačke političke i kulturne te crkvene elite na rubnim dijelovima Carstva, izravno povezanih s karolinškim dvorom, imala je zasigurno ključnu ulogu u kreiranju i razvoju političkih i društvenih struktura lokalnih zajednica. Napose su franački klerici u postojeće i u novoosnovane biskupije, koje su se nalazile na nekadašnjim langobardskim i bizantskim područjima sjeverne Italije, s vlastitim društvenim i institucionalnim tradicijama, osim političkih institucija, sa sobom donosili i kulturno nasljeđe. Upravo su predstavnici crkvene hijerarhije bili istaknuti posrednici između franačkoga carskog dvora i novih središta vlasti, a biskupska je hijerarhija postala podvrgnuta izravnom nadzoru karolinške središnje vlasti. Navedene su okolnosti dakle uzrokovale promjene na dvije razine: na području cjelokupna literarnog i kulturnog stvaralaštva, što uključuje i hagiografsku produkciju,²⁴ te na području crkvenog graditeljstva, koje se može prepoznati i analizirati upravo na primjeru Novigrada. Osim toga, valja naglasiti da je katedrala u

²³ O štovanju istarskih svetaca s jakim lokalnim kultom, a naročito o štovanju novigradskog patrona sv. Pelagija čiji se blagdan slavi 28. kolovoza, vidi u: Nella Lonza, *Nema veće sreće od upravljanja uzdama pravde*. Pravo srednjovjekovnog Novigradskog statuta, u: *Novigradski statut = Statuto di Cittanova: MCCCCII, Kolana od Statuti/Collana degli Statuti*, knj. 3/1 = vol. 3/1, ur. Nella Lonza, Jakov Jelinčić, Novigrad – Cittanova, 2015., str. 157–158. Također i Gaetano Benčić, *Culto dei santi patroni e costruzione dell'identità delle città costiere istriane nel Medioevo (X–XIII sec.)*, u: *Religio, fides, superstitiones...: o vjerovanjima i pobožnosti na jadranskom prostoru, zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poreču od 21. do 23. svibnja 2015.*, ur. Marija Mogorović Crljenko – Elena Uljančić-Vekić, Poreč 2017., str. 110–132.

²⁴ Vidi Rosamond McKitterick, *The Carolingians and the written word*, Cambridge 1989., str. 165–166.

svom institucionalnom smislu, uz samostane, predstavljala najvažnije središte političke strukture karolinške države koju je podržavao carski autoritet.²⁵

S obzirom na činjenicu da je karolinška vlast u sprezi s Crkvom poduzimala sve kako bi osigurala učinkovitost kako postojećih tako i novoutemeljenih biskupija na osvojenim područjima, ne iznenađuje ambiciozni graditeljski pothvat u Novigradu, novom geostrateškom i političkom središtu u Istri. Karolinške vlasti uložile su određeni napor u opremanje katedrale što je jasno vidljivo iz ukupna dekorativnog programa njezina crkvenog namještaja kao i opremanja krstionice u Novigradu. Naime, novigradska je katedrala poput drugih sličnih primjera u Europi doživjela kasno-srednjovjekovne i postsrednjovjekovne transformacije i rekonstrukcije, i to od 15. do 18. stoljeća, a 1972. godine pokazalo se da se ispod novovjekovne strukture nalazi starija ranosrednjovjekovna crkva.²⁶ Recentna istraživanja morfoloških obilježja katedrale i fragmenata ranosrednjovjekovne skulpture te liturgijskog namještaja omogućila su stručnjacima njezinu pouzdanu dataciju na prijelaz iz 8. u 9. stoljeće, iako su naznake o ranijem srednjovjekovnom objektu unutar današnje crkve bile odavno uočene.²⁷

S druge strane, uočeno je također da je ranosrednjovjekovni prostor kriptе, koja se nalazi ispod svetišta novigradske katedrale, gotovo identičan onom u Akvileji, a arheološka su istraživanja prilikom restauratorskih radova potvrdila da je izgrađena na prijelazu iz 8. u 9. stoljeće.²⁸ Tlocrt kriptе se preklapa s prezbiterijem iznad, a sastoji se od jedne prostorije na četiri stupa te pokazuje izravne analogije s kriptom katedrale u Akvileji, koja se datira u razdoblje patrijarha Paulina s kraja 8. stoljeća.²⁹ Važnost i funkcija novigradske kriptе naglašena je i potvrđena u više aspekata. Prije svega u prostoru kriptе pronađen je velik broj ulomaka ranosrednjovjekovnoga crkvenog namještaja upotrijebljenog kao spolija u kasnijim adaptacijama, ali i rimskih nadgrobnih spomenika.³⁰ Ono što povjesničari umjetnosti ističu kao rijetkost u ranosrednjovjekovnoj skulpturi u cijeloj Europi jesu perforirane kamene ploče četiriju pluteja novigradske oltarne ograde koje se izuzimaju od pripisivanja provincijskoj skulpturalnoj produkciji.³¹ Osim tih djela iz razdoblja punog procvata Novigrada za vrijeme Karolinga, postoje i skulpture kasnijeg vremena koje svjedoče o kontinui-

²⁵ Giorgia Vocino, *Le traslazioni di reliquie in età carolingia (fine VIII–IX secolo): uno studio comparativo*, *Rivista di Storia e Letteratura Religiosa*, sv. 44, br. 2, 2008., str. 255.

²⁶ Parentin, *Cittanova*, str. 163–195.

²⁷ Matejčić, *Ranosrednjovjekovni spomenici*, str. 21–33.

²⁸ Matejčić, *Novigrad (Cittanova)*, str. 344–345.

²⁹ Matejčić, *Ranosrednjovjekovni spomenici*, str. 26.

³⁰ Isto, str. 22–23. Autor upućuje i na nalaze rimskih nadgrobnih spomenika s natpisom koje je zamijetio već Pietro Kandler, koji naročito nakon novijih istraživanja opravdano podržavaju Kandlerovo zapažanje da su doneseni u kriptu upravo zbog naglašavanja važnosti svetog mjesta. Vidi Pietro Kandler, *Di S. Pelagio patrono di Cittanova e di S. Fiore (Floro)*, *L'Istria*, sv. II, Trieste 1847., str. 228–232.

³¹ Matejčić, *Ranosrednjovjekovni spomenici*, str. 25. Opširnije o skulptorskim radionicama koje su u to doba djelovale u Istri vidi u Miljenko Jurković, *Le "Maître des chapiteaux de Bale, Hortus Artium Medievalium*, sv. 8, Zagreb – Motovun 2002., str. 349–360.

tetu održavanja novigradske katedrale, poput reljefa i prozorskih tranzena iz 11. ili 12. stoljeća.³² Međutim, kako je ranije spomenuto, ne može se u potpunosti odbaciti mogućnost postojanja starijega ranokršćanskoga crkvenog zdanja na tom prostoru iz kasnoantičkog doba o čemu svjedoče kameni ulomci s obilježjima ranokršćanske umjetničke produkcije.³³ Dodatne poteškoće stvara činjenica da je uz ranokršćansku crkvu bila podignuta i osmerostrana krstionica srušena krajem 18. stoljeća, čiji se položaj bez daljnjih arheoloških istraživanja sa sigurnošću ne može utvrditi bez obzira što je njezin izgled zabilježen krajem 18. stoljeća prije njezina konačnog rušenja.³⁴ U krstionici je pronađen šesterostrani ciborij, u literaturi poznat kao ciborij biskupa Mauricija, kojeg se u historiografiji smatra prvim poznatim novigradskim biskupom.³⁵

S obzirom na to da je jedna od glavnih tema rada upravo prisutnost kulta sv. Pelagija u Novigradu valja krenuti od nedavno objavljenih rezultata istraživanja novigradske kripe koja potvrđuju prisutnost relikvija sv. Pelagija u Novigradu upravo u ključnom trenutku učvršćenja franačke vlasti u Istri. U podu novigradske katedrale je 1998. godine prilikom restauratorskih radova pronađena velika mramorna ploča koja je prekrivala sarkofag s relikvijama. Na unutarnjoj je strani uočen grubo isklesani križ na kojemu je urezano S(an)C(tu)S PELAGIU(s). Stručnjaci su ga na temelju osobina slova datirali u kraj 8. ili početak 9. stoljeća.³⁶ Valja naglasiti da je riječ o dosad najstarijem epigrafskom nalazu koji svjedoči o kultu novigradskog zaštitnika sv. Pelagija. Sve do njegova pronalaska je u historiografiji bilo općeprihvaćeno da se najstarije svjedočanstvo o sv. Pelagiju odnosi na podatak iz 1146. godine kada je biskup Adam pohranio relikvije tog mučenika zajedno s relikvijama sv. Maksima, koji se također štovao u Novigradu, u kriptu katedrale ispod glavnog oltara.³⁷ Znakovito je da potvrde o štovanju sv. Pelagija i njegovoj raširenosti izvan

³² Matejčić, Ranosrednjovjekovni spomenici, str. 25.

³³ Parentin, *Cittanova*, str. 168; Paola Porta, I rilievi altomedievali di Cittanova d'Istria, u: *AMSI*, sv. 32, Trieste 1984., str. 145–171. Prema Branku Marušiću na tom se mjestu moglo nalaziti naselje s ranokršćanskim grobljem o čemu svjedoče istraženi ranokršćanski grobovi koje je autor datirao u 5. stoljeće. Vidi: Marušić, *Il castello*, str. 12–16; Cuscito, *Antiche testimonianze*, str. 62–66; Isti, *Le origini dell'episcopato emoniense: un bilancio criticobibliografico*, u: *Novigrad–Cittanova 599–1999*, ur. Jerica Ziherl, Novigrad 2002., str. 64–68.

³⁴ Nacrti krstionice preuzeti su od francuskog arhitekta Léona Dufournyja, koji ih je načinio prije njezina konačnog rušenja. Vidi: Jean Baptiste Louis Georges Seroux D'Agincourt, *Storia dell'arte con mezzo dei monumenti. Dalla sua decadenza nel IV secolo fino al suo risorgimento nel XVI*, sv. 2, Milano 1825., str. 103–104. Kasnije ih preuzimaju Giuseppe Caprin, *L'Istria nobilissima*, sv. 1, Trieste 1905., str. 55; Parentin, *Cittanova*, str. 220–221; Cuscito, *Le origini*, str. 67; Matejčić, *Ranosrednjovjekovni spomenici*, str. 29.

³⁵ Cuscito, *Antiche testimonianze*, str. 73.

³⁶ Istraživanja novigradske kripe provodio je Ivan Matejčić (usp. Plutej oltarne ograde, *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, Split 2000.).

³⁷ Vidi: Tommasini, *De comentarii*, str. 214; Parentin, *Cittanova*, str. 199; De Franceschi, *Quando e come Cittanova*, str. 122; Rajko Bratož, *Il Cristianesimo aquileiese*, str. 172. Zanimljivo je da se i u recentnoj studiji o sv. Pelagiju taj natpis o pohrani relikvija uzima kao njegov najstariji spomen u novigradskoj katedrali. Vidi: Mattaloni, *Passio Pelagii*, str. 430.

Novigrada nalazimo u jednoj crkvi izvan gradskih zidina Poreča. Riječ je o crkvi koja je porušena u 17. stoljeću, a pretpostavlja se da je i jedan dio oltarne ograde prenesen s tog crkvenog lokaliteta u porečku baziliku.³⁸ Riječ je o natpisu koji se danas nalazi u atriju Eufrazijeve bazilike, a sačuvan je na arhitravu oltarne ograde. Natpis se datira u 9. stoljeće i glasi: LEOPARDLIS PRE(sbiter) (h)OC FECIT IN AMORE(m) S(an) C(tu)S PELAGI(i) ("prezbiter Leopard načinio je ovo za ljubav sv. Pelagija"). Upravo postojanje takvog natpisa potvrđuje štovanje sv. Pelagija u 9. stoljeću ne samo na području Novigrada, već i na susjednom području Porečke biskupije, iako točan odgovor na pitanje zbog čega je sam prezbiter podignuo crkvu u čast sv. Pelagija, zaštitnika susjedne biskupije nije moguće za sada dobiti. Možemo tek pretpostaviti da mu je prezbiter Leopard bio osobno privržen, kao jednomu od uglednih domaćih mučenika, čija mu je tradicija dobro poznata. Osim toga, valja navesti da kult sv. Pelagija na području izvan samog Novigrada potvrđuju i liturgijski kalendari porečke i akvilejske crkve.³⁹

Imajući na umu nove spoznaje koje mijenjaju vrijeme uspostave štovanja sv. Pelagija u Novigradu pitanje koje se nameće glasi radi li se u tom slučaju o obnovi već postojećeg kulta sv. Pelagija, što bi bilo u skladu s odredbom koncila u Frankfurtu iz 794. godine koji nalaže da niti jedan novi svetac ne smije biti objektom štovanja⁴⁰ ili je pak riječ o uvođenju novog kulta na temelju prijenosa (*translatio*) relikvija prema raširenom običaju na karolinškom zapadu?⁴¹ Naime, franačkim osvajanjima u čitavoj Europi prvi put su stvoreni uvjeti za dijeljenjem relikvija te sastavljanjem hagiografija, bilo na temelju postojećeg kulta ili prijenosom relikvija. Dakle, da bi pojedina crkva mogla funkcionirati kao središte biskupije, naročito novoosnovane s ciljem učvršćivanja političkog središta na istočnoj granici Franačkog Carstva, morala je od kasnog 8. stoljeća pribjeći praksi posjedovanja relikvija. Nadalje, prisutnost relikvija nije značila samo status prestiža za pojedino crkveno središte, već je posjedovanje relikvije bilo nužno za posvećenje crkve kako je nalagao sedmi kanon Drugoga nicejskog koncila iz 787. godine.⁴² Upravo je u tom razdoblju napokon ukinuta zabrana dijeljenja svetih tijela koja je tijekom 8. stoljeća bila još uvijek na snazi na kršćanskom Zapadu, naročito u Rimu. Važna saznanja o tom imamo iz djela *Liber pontificalis* gdje se navodi da je papa Pavao I. (757. – 767.) prvi put dopustio otvaranje svetih grobo-

³⁸ O samom nalazu vidi: Ivan Matejčić, Poreč (Parenzo). Architrave di cancello presbiteriale, u: *Bizantini, Croati, Carolingi*, str. 348. O crkvi vidi: Ante Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Zagreb – Pazin 1982., str. 90.

³⁹ Parentin, *Cittanova*, str. 207–208. Vidi također: Bratož, *Il cristianesimo aquileise*, str. 233, bilj. 145.

⁴⁰ *Ut nulli novi sancti collantur aut invocentur, nec memoria eorum per vias erigantur; sed iui soli in ecclesia venerandi sint qui ex auctoritate passionum aut vitae merito electi sint* (*Synodus Franconofurtensis* (a. 794.), u: *Capitularia regum Francorum*, 1, IV, 42, prir. Alfred Boretius, *Monumenta Germaniae Historica*, sv. 1, Hannover 1883., str. 77).

⁴¹ Općenito o translacijama vidi spomenuto djelo: Vocino, *Le traslazioni*, str. 207–255.

⁴² *Concilium Nicaenum II, 7*, (*Concilium Nicaenum II*. Canona, u: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, sv. 13, prir. J. D. Mansi, Firenze 1767.).

va mučenika iz rimskih katakombi zbog podjele relikvija crkvama i samostanima.⁴³ Osim toga, dobro je poznato da je posjedovanje prestižnih relikvija mučenika, osobito prvih stoljeća kršćanstva, a naročito onih rimskih, omogućavalo stvaranje čvrste propagande i legitimacije pojedinih biskupija koje su ujedno predstavljale oslonac franačkim vladarima u upravljanju podređenim područjima.⁴⁴ Takav se proces ponajviše može pratiti na primjerima brojnih prijenosa relikvija (*translatio*) u katedrale, naročito na sjevernotalijanskom području.⁴⁵

Međutim, rašireni običaj da se crkve vrlo često posvećuju istom svecu nužno izaziva konfuziju prilikom određivanja svečeva podrijetla i utvrđivanja izvornog mjesta štovanja, odnosno mjesta pogubljenja. Iz takvih je nesređenih prilika proizašla i potreba za uvođenjem jedinstvena crkvenog kalendara na području čitavog Franačkog Carstva, koji su morala uvažavati sva crkvena središta i samostani kao i za uvođenjem crkveno-liturgijskih reformi.⁴⁶ Spomenuti podatak da je na koncilu u Frankfurtu 794. godine donesena odredba prema kojoj nije dopušteno štovanje novih svetaca ukazuje na osobitu naklonost karolinške dinastije prema svecima prošlosti.⁴⁷ Svakako možemo zaključiti da je i ta praksa bila u skladu s općim karolinškim idealom vraćanja kasnoantičkim uzorima (*renovatio*). Pritom valja primijetiti nedostatak odnosno rijetkost novih svetačkih kultova i u drugim istarskim biskupskim središtima. Tako se tijekom 9. i 10. stoljeća još uvijek ne zatječu tragovi štovanja novih svetaca, već se u postojećim istarskim biskupijama, Pulskoj, Porečkoj i Tršćanskoj, pristupa učvršćenju ili obnovi štovanja antičkih mučenika kako pokazuje hagiografska produkcija navedena razdoblja.⁴⁸ Time su postavljeni temelji s jedne strane raširenom štovanju antičkih mučenika i drugih svetaca, a s druge strane sastavljanju hagiografskih tekstova nužnih za liturgijsko štovanje postojećih mučenika i ostalih svetaca.

Dakle, novigradska je crkva doživjela puni procvat upravo u spomenutim povijesnim okolnostima. S namjerom potpunijeg razumijevanja crkveno-političkih prilika u

⁴³ *Liber Pontificalis*, sv. 1, prir. Louis Duchesne, Paris 1886.–1892., str. 464.

⁴⁴ Vidi općenito o političkoj važnosti posjedovanja relikvija te suodnosu između politike i relikvija u: Edina Bózoky, *La politique des reliques de Constantin à Saint Louis. Protection collective et légitimation du pouvoir*, Paris 2006.; Sophia Boesch Gajano, Reliques et Pouvoirs, u: *Les reliques. Objets, cultes, symboles*, Hagiologia, sv. 1, ur. Edina Bózoky – Anne-Marie Hélvétius, Turnhout 1999., str. 255–269.

⁴⁵ Vidi spomenuto djelo: Vocino, Le traslazioni. Općenito o prijenosima u 9. i 10. stoljeću vidi Martina Caroli, Bringing saints to cities and monasteries: *Translations in the making of a sacred geography (Ninth-Tenth Centuries)*, u: *Towns and their territories between Late Antiquity and Early Middle Ages*, ur. Gian Pietro Brogiolo – Nancy Gauthier– Neil Christie, Leiden 2000., str. 259–274.

⁴⁶ O kalendaru vidi Arno Borst, *Die Karolingische Kalenderreform*, MGH *Schriften*, 46, Hannover, 1998., te o crkvenoj i vjerskoj reformi Rosamond McKitterick, *Charlemagne. The Formation of European Identity*, Cambridge 2008., str. 292–380.

⁴⁷ Pierre Riché, Les Carolingiens en quête de sainteté, u: *Les Fonctions des Saints dans le monde occidental (IIIe–XIIIe siècle)*, Actes du colloque organisé par l'École Française de Rome "La Sapienza", Rome, 27–29 octobre 1988., Collection de l'École Française de Rome, sv. 149, Roma 1991., str. 217–224.

⁴⁸ Marina Zgrablić, Hagiografska tradicija Istre i materijalna svjedočanstva štovanja mučenika u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku, *Croatica Christiana Periodica*, god. 42, br. 81, Zagreb 2018., str. 1–24.

Novigradu ne smije se međutim zaobići još nekoliko relevantnih povijesnih epizoda koje se na više ili manje izravan način odnose i na kult sv. Pelagija. To su u prvom redu događaji koji se odnose na biskupa Mauricija. Novigradska crkva raspolaže prvorazrednim epigrafskim dokazom da je u novigradskoj biskupiji stolovao Mauricije, prvi povijesno potvrđeni biskup Novigrada. Oktogonalni baptisterij novigradske katedrale sa šesterostranim bazenom bio je opremljen danas čvrsto datiranim raskošnim ciborijem koji stručnjaci uspoređuju s Kalikstovim ciborijem u Cividaleu te s ciborijem u Akvileji na kojima su radili majstori furlanske skulptorske radionice.⁴⁹ Stoga se i spomenutog biskupa Mauricija (... *episcopo Mauricio Histriense* ...) iz pisma pape Hadrijana upućenog Karlu Velikom između 776. i 780. godine⁵⁰ nastojalo povezati s Mauricijem (*Mauricius episcop(us)*) kojega spominje natpis na ciboriju.⁵¹ Na biskupa Mauricija se u pismu odnosi opis okrutnog pothvata lokalnog stanovništva koje je biskupa oslijepilo, zbog čega papa Hadrijan moli Karla Velikog da biskupa vrati na njegovu biskupsku stolicu (*ut eum in suo episcopio reverti faciat*).

U događaju vezanom za biskupa Mauricija prepoznaje se otpor istarskog stanovništva prema franačkom crkvenom predstavniku jer se stanovnici Istre spominju kao Grci i to u pogrdnom kontekstu (*nefandissimi Greci* odnosno "nevjerni Grci") koji su biskupa oslijepili prilikom nastojanja da za stolicu svetog Petra prikupi davanja s područja Istre (*ut pensiones beati Petri, qui in superius nominato territorio reiacebant*). Naime, ovaj brutalni čin pripada tipično istočnom načinu kažnjavanja, i kao takav zabilježen je u djelu *Codex Carolinus*.⁵² Nadalje, u historiografskim se studijama isticalo da na natpisu nedostaju izravni elementi za njegovo kronološko fiksiranje, dok je s druge strane uočljivo da pismo pape Hadrijana ne donosi precizne topografske podatke o samom sjedištu biskupije, već spominje samo Istru (... *episcopo Mauricio Histriense, ... territorium Histriense*).⁵³ Međutim, pokušaj da se biskupa Mauricija spomenutog na ciboriju identificira s biskupom iz papina pisma možemo ipak smatra-

⁴⁹ Jurković, *Il ciborio*, str. 141–149. Usp. Pavuša Vežić, *Krstionica i ciborij u Puli i Novigradu*, u: *Novigrad/ Cittanova 599–1999.*, str. 81–85; Cuscito, *Antiche testimonianze*, str. 65–73.

⁵⁰ Pismo je sačuvano u *Codex Carolinus*, izvoru koji uz širok spektar podataka iz crkvene povijesti od razdoblja pape Grgura III. (731. – 741.) do Hadrijana I. (772. – 795.) donosi i opise pojedinih političkih događaja. Tekst koji se odnosi na pretpostavljenog biskupa iz Novigrada glasi: *de episcopo Mauricio Histriense: qualiter, dum eum fidelem beati Petri et nostrum cognovissent nefandissimi Greci, qui ibidem in praedicto territorio residebant Histriense, et dum per vestram excellentiam dispositus fuit prænominatus Mauricius episcopus, ut pensiones beati Petri, qui in superius nominato territorio reiacebant, exigeret et eas nobis dirigere debuisset, zelo ducti tam predicti Greci quamque de ipsis Histriensibus eius oculos eruerunt, proponentes ei, ut quasi ipsum territorium Histriense vestrae sublimi excellentiae tradere debuisset*, *Epistola*, 3, u: *Codex Carolinus*, prir. W. Gundlach, *Monumenta Germaniae Historia*, Berlin 1892., str. 590, bilj. 63. Transkripciju i prijevod teksta vidi također u Cuscito, *Il ciborio*, str. 128.

⁵¹ Vidi čitanje teksta u Cuscito, *Il ciborio*, str. 127, te novije u Pavuša Vežić – Milenko Lončar, *Hoc tignum. Ciboriji ranog srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar 2009., str. 39–46, 181–203.

⁵² Vidi o tom u G. Bühner-Thierry, "Just Anger" or "Vengeful Anger"? The punishment of blinding in the Early Medieval West, u: *Anger's past: the social uses of an emotion in the Middle Ages*, ur. B. H. Rosenwein, Ithaca NY, 1998., str. 75–91.

⁵³ Vidi bilj. 41, i Cuscito, *Antiche testimonianze*, str. 68–69.

ti razriješenim na temelju čvrste argumentacije i interpretacije relevantnih izvora. Komparativne analize elemenata ciborija sa skupinom spomenika koji se svojom kompozicijom i vremenom nastanka s kraja 8. stoljeća vezuju za ciborij iz Cividalea navele su Miljenka Jurkovića na pouzdani zaključak da je riječ o istom biskupu koji se spominje u pismu pape Hadrijana.⁵⁴ Zanimljivo je pritom da se sam čin postavljanja ciborija, koji je za razliku od druge skulpture novigradske katedrale nesumnjivo bio ekskluzivna narudžba, drži pobjedničkom epizodom povratka prognanog biskupa Mauricija u vlastitu biskupiju što i jest u skladu s politikom postavljanja profranački orijentiranog u gradsku središta diljem langobardske Italije nakon franačkog zauzeća. S druge strane, papina intervencija ima uporište i u činjenici da je Novigrad strateško polazište njegovih vjernih saveznika Franaka u Istri te je razumljivo da putem franačkoga crkvenog eksponenta Rim također djeluje na novoosvojenom području. Rimski nastojanja također potvrđuju u pismu iz kojeg se saznaje da je biskup Mauricije bio u neposrednom kontaktu s Rimom ali da je bio prihvaćen kod furlanskog markgrofa Markarija.⁵⁵ Međutim, problem je predstavljala i nepouzdanost biskupskih lista iz tog razdoblja jer se ime biskupa Mauricija ne spominje u nijednom istarskom gradu, a nije prisutan ni na Rižanskoj skupštini.⁵⁶

Pritom treba voditi računa i o društvenim i političkim prilikama koje su nam najbolje sačuvane u ispravi Rižanske skupštine iz 804. godine. Iz dokumenta proizlazi da je franački vojvoda Ivan (*dux Iohannes*), koji je stolovao u Novigradu, uveo novi pravni sustav i razvlastio predstavnike zemljoposjedničke elite koja je upravljala Istrom za vrijeme bizantske vlasti.⁵⁷ Prema stavu istarskih kapetana na Rižanskom saboru lokalne su tradicije bile ozbiljno narušene od strane franačke vlasti jer su lokalni predstavnici bizantskih vlasti izgubili ne samo pravo na samoupravu, već i zapovjedništvo nad vojnim postrojbama.⁵⁸ Štoviše, podaci iz listine potvrđuju da je nagli uspon novoutemeljene biskupije u Novigradu kao i sve jači autoritet franačkih biskupa također pokazivao namjere Karla Velikog ne samo u Istri nego općenito na sjevernom Jadranu. Pritom je jasno da su Karolinzi na taj način nastojali suzbiti pozicije bivše vojne elite u Istri, tradicionalno privržene Bizantu. Nadalje, preispitivanje

⁵⁴ Jurković, *Il ciborio*, str. 141–149. Valja reći da se biskup Gaspare Negri već u 18. stoljeću (Negri, *Memorie storiche*, str. 166) nije slagao sa Schönlebenovim mišljenjem da je Mauricije bio biskup Emone/Ljubljane. Dakle, upravo suprotno, tvrdio je da je Mauricije bio prvi biskup Emone/Novigrada, odbacujući pritom čitanje dodatka *Aemon(ensis)* slovenskog povjesničara Schönlebena iz 17. stoljeća. Joannes Ludovici Schönleben, *Carniolia antiqua et nova sive inclity ducatus Carnioliae annales sacro-prophani ab orbe condita ad nostram usque aetatem per annorum seriem chronographice digesti*, Labaci 1681., str. 203.

⁵⁵ Cuscito, *Antiche testimonianze*, str. 68–70.

⁵⁶ Anamari Petranović – Annelise Margetić, *Il Placito del Risano*, *Atti*, sv. 14, Rovinj 1983.–1984., str. 55–76.

⁵⁷ Isto. O tom je problemu pisao i: Francesco Borri, *L'Adriatico tra Bizantini, Longobardi e Franchi. Dalla conquista di Ravenna alla pace di Aquisgrana (751–812)*, *Bulletino, dell'Istituto storico Italiano per il Medio evo*, sv. 112, Roma 2010., str. 1–56.

⁵⁸ Maurizio Levak, *Primates populi Istriae provincie na Rižanskom saboru*, u: *Istra med vzhodom in zahodom. Ob 1200-letnici rižanskega zbora /L'Istria tra oriente e occidente. In occasione del 1200° anniversario del placito di Risano*, *Acta Histriae*, sv. 13, br. 1, Koper 2005., str. 87–96.

iznesenih dokaza o povijesti srednjovjekovnog Novigrada i njegove crkve odnosno crkvene organizacije jasno upućuje na činjenicu da je naposljetku franački crkveni autoritet u Istri, potpomognut političkim vlastima, trebao dodatno ojačati svoje pozicije, što se među ostalim moglo postići i jakim kultom gradskog sveca zaštitnika. Valja istaknuti da do sada nije povijesno potvrđeno je li Novigradska biskupija od svog osnivanja krajem 8. stoljeća pripadala jurisdikciji akvilejskog patrijarha, čime bi se izdvajala od ostalih istarskih biskupija u Puli, Poreču i Trstu, utemeljenih u kasnoj antici i podvrgnutih patrijarhatu u Gradu.⁵⁹ U svakom slučaju opravdano je držati da joj je u zadanom povijesnom kontekstu kompetencije među ostalim crkvenim središtima u Istri bio potreban jak i čvrsto utemeljen kult vlastita sveca, odnosno mučenika iz antičkih vremena progona kršćana.

Bez obzira na spomenute okolnosti koje na temelju navedenih još uvijek nesigurnih izvora govore o kontinuitetu kasnoantičko-ranosrednjovjekovne povijesti Novigrada, sam spomen grada kao *Civitas nova*, kako se zvao i prije dolaska Franaka, zapravo ne potvrđuje njegov nagli uspon u vrijeme Karolinga, ali je neosporno da je doživio procvat. Osim toga, Novigrad je sa svojom strateškom ulogom u politici franačkog prodora prema jugu Istre očito pripadao mreži kastruma (Dvigrad, Guran i Bale), samostana (Sv. Mihovil pod Zemljom, Sv. Andrija na otoku pred Rovinjom, Sv. Marija Velika kod Bala) i patronatskih crkava u Istri (Sv. Toma kod Rovinja i Sv. Kvirin kod Vodnjana) s kraja 8. i početka 9. stoljeća kada biskupije dobivaju veću mogućnost kontrole okolnih teritorija.⁶⁰

Hagiografska tradicija Novigrada: instrument stvaranja gradskog i biskupijskog identiteta

Pripadnici karolinškog dvora kao i crkvene elite vodili su računa ne samo o vođenju pravne i državničke dokumentacije, već su bili i snažni promicatelji literarnog stvaralaštva.⁶¹ Naročito je to uočljivo u susjednim sjevernoitalskim biskupijama u kojima su biskupi osim spomenutih graditeljskih zahvata bili naručitelji hagiografskih tekstova (*vitae, passiones, translationes*).⁶² Hagiografski su tekstovi sačuvani većinom zahvaljujući zbirkama rukopisa pojedinih pasija ili životopisa i to od druge polovice 8. stoljeća od kada će taj običaj postupno postati pravilom diljem Carstva.⁶³ Primarni

⁵⁹ Pio Paschini, *La chiesa aquileiese ed il periodo delle origini*, Udine 1909.; Giuseppe Cuscito, *Medioevo istriano. Vicende storiche e lineamenti storiografici*, *Atti CRSR*, br. 22, 1992., str. 161.

⁶⁰ Jurković, Basić, *Élites ecclesiastiche*, str. 289–290. Općenito o razvoju privatnih crkava u Karolinškom Carstvu vidi: Susan Wood, *The Proprietary Church in the Medieval West*, Oxford 2006.

⁶¹ McKitterick, *The Carolingians*, str. 165–166.

⁶² Colombi, *Caratteristiche*, str. 101. Vidi i: Laura Pani, *Manuscript production in urban centres*, u: *Urban Identities in Northern Italy*, ur. Cristina La Rocca – Piero Majocchi, Turnhout 2015., str. 273–306, naročito str. 299.

⁶³ Vidi općenito o tome: Guy Philippart, *Les légendiers latin et autres manuscrits hagiographiques*, Turnhout 1977., str. 27–50; Isti, *Martirologi e leggendarî*, u: *Lo spazio letterario del medioevo*, I: Il medioevo latino, II:

je cilj sastavljanja hagiografija i prikupljanja u zbirke bio čitanje tekstova za vrijeme liturgijskih slavlja pojedinih svetaca u crkvama i na javnim gradskim prostorima.⁶⁴ Osim toga, uloga je svakoga pisanoga hagiografskog teksta bila da sačuva kontinuitet kulta ukoliko je on od ranije prisutan u mjesnoj tradiciji, pa je upravo stoga jedan od temeljnih koraka i utvrđivanje kronologije kulta, što se u slučaju sv. Pelagija u Novigradu pokazuje vrlo kompleksnim problemom. Nakon iznijetih podataka o kultu sv. Pelagija u Novigradskoj biskupiji s konkretnim dokazima o prisutnosti štovanja novigradskog patrona valja usmjeriti pozornost i na daljnji razvoj njegova štovanja koje je bilo rašireno na akvilejskom i njemačkom području o čemu svjedoči određeni broj rukopisa koji sadržavaju pasiju sv. Pelagija, a nastaju najkasnije krajem 9. stoljeća. Valja napomenuti da je ovakvo literarno stvaralaštvo specifično obilježje upravo karolinškog razdoblja te ga u tom pogledu razlikuje od prethodnoga bizantskog u kojem na ovim prostorima ne zatječemo tragove hagiografske produkcije, pa tako ni u Istri. Najstarije rukopise pasije sv. Pelagija nalazimo u dvama karolinškim kodeksima od kojih je jedan sačuvan u Furlaniji (Cividale del Friuli, Museo Archeologico Nazionale, cod. XXII, II parte), a nastao je krajem 9. ili početkom 10. stoljeća dok je drugi sačuvan na austrijskom području (Graz, Universitätsbibliothek, 412), a potječe iz druge polovice 9. stoljeća.⁶⁵ Podatak da je pasija sv. Pelagija bila u pisanom obliku prisutna u Furlaniji i na njemačkom području govori o raširenosti štovanja sv. Pelagija na širem regionalnom području. Međutim, jedno od ključnih pitanja predstavlja identitet mučenika Pelagija jer svi rukopisi *Passio Pelagii* njegovo podrijetlo i mučeničku smrt smještaju u antičku *Emonu* iz provincije Karnije za vrijeme cara Numerijana (*Temporibus Numeriani imperatoris, ... in ciuitate Emona, quae est provincia Carniola*, I, 1) za koju se pokazalo da je zapravo samo skraćeni oblik kasnoantičkoga administrativnog naziva *Carniola*.⁶⁶ U tom kontekstu moguće je prihvatiti prethodno spomenutu pretpostavku da je anonimni hagiograf s akvilejskog ili istarskog područja podlogu za sastavljanjem pasije očito pronašao u stvarnim povijesno-geografskim okolnostima s kraja 5. ili prve polovice 6. stoljeća za vrijeme administrativne podjele u ostrogotskoj državi.⁶⁷ Ova je topografska koordinata iz pasije, za razliku od *dies natalis* mučenika, 28. kolovoza (*die quinto Kalendas Septembris*, X, 4), već odavno unijela nedoumice u historiografsko-hagiografske studije o podrijetlu

La circolazione del testo, Roma 1994., str. 605–648; François Dolbeau, Naissance des homéliers et des passionnaires. Une tentative d'étude comparative, u: *L'Antiquité tardive dans les collections médiévales: textes et représentations, IVe–XIVe siècle*, Collection de l'École française de Rome, sv. 405, ur. S. Gioanni – B. Brevin, Roma 2008., str. 13–35.

⁶⁴ Colombi, Caratteristiche, str. 100.

⁶⁵ Chiesa, I manoscritti, str. 108 i 111. Popis rukopisa pasije sv. Pelagija vidi u Mattaloni, *Passio Pelagii*, str. 434–435.

⁶⁶ Karnija je stariji, antički naziv područja na kojem su živjeli Karni (i danas postoji Karnija u sjevernoj Furlaniji). Iz njega je nastao naziv *Carniola*, što je umanjena (odnosno, nije Karnija skraćeni oblik od Karniola, nego je Karniola izvedenica od Karnija). Vidi o tom Bratož, *Il cristianesimo aquileiese*, str. 224. Vidi također Mattaloni, *Passio Pelagii*, str. 430–431.

⁶⁷ Bratož, *Il cristianesimo aquileiese*, str. 224–225.

kulta sv. Pelagija. S obzirom na činjenicu da o sv. Pelagiju ne posjedujemo pouzdana svjedočanstva iz kasne antike koja bi potvrdila njegovo postojanje u razdoblju progona za vrijeme cara Numerijana, kako to navodi *Pasija Sv. Pelagija*,⁶⁸ nameću se dva temeljna pitanja: 1) odakle su relikvije sv. Pelagija stigle u istarski Novigrad i 2) kada se zbilo taj događaj? Što se tiče prvog pitanja, ono mora biti postavljeno s obzirom na pouzdana saznanja da Novigrad u vrijeme progona u antici nije mogao imati vlastita mučenika čemu u prilog govore već spomenuti arheološko-topografski podaci.

Podrijetlo kulta sv. Pelagija: panonska Emona?

Kada je riječ o identitetu i podrijetlu sv. Pelagija koji se štuje u Novigradu u Istri nezaobilazno se suočavamo s problematičnim i već dugo raspravljanim pitanjem mjesta *Emona* u Istri. Problem pretpostavljene biskupije u istarskom Novigradu može se smjestiti u kontekst crkveno-političkih zbivanja s kraja 6. i u 7. stoljeću. Naime, prema navodima iz pisma pape Grgura Velikog (590. – 604.) upućenog ravenkom nadbiskupu Marinijanu proizlazi da je biskup Ivan (*Iohannes de Pannoniis*) izbjegao upravo pred prodorima Slavena i to prema bizantskim prostorima na sjevernom Jadranu te da se 599. godine nastanio u mjestu koje se u pismu spomenutog pape javlja pod nazivom *castellum Nouas*.⁶⁹ Ne treba odbaciti mogućnost da je biskup bježeći od ugroze Slavena sa sobom poveo i svoju kršćansku zajednicu, etnički romansku, koja se s njim doselila u spomenuto mjesto u Istri. Poznato je da je ubrzo nakon toga slavenski prodor uspješno zaustavio egzarh Kalinik, ali se bez obzira na to izbjegli biskupi nisu vratili u svoja sjedišta, koja su i dalje bila izložena ugrozama i sve jačim pritiscima udruženih snaga Slavena, Langobarda i Avara.⁷⁰ Naime, slovenski povjesničar Rajko Bratož nalazi u epizodi dolaska biskupa Ivana u *castellum Nouas* podlogu za nastanak i postojanje kratkotrajne biskupije u tom mjestu u spomenutim društveno-političkim okolnostima. U tom kontekstu navode se analogni primjeri s područja dunavskih i balkanskih provincija,⁷¹ a takav se postupak može usporediti s prostorno bliskim i dobro poznatim slučajem selidbe biskupa Paulina iz Akvileje u Grado za vrijeme provale Langobarda u Italiju 568. godine kada crkveni poglavar sa sobom prenosi relikvije u novo i sigurnije mjesto, koje će postati novo sjedište akvilejske biskupije odnosno gradeškog patrijarhata.⁷² Za Novigrad

⁶⁸ Bratož, *Il cristianesimo aquileiese*, str. 187–195, str. 221. Autor je jasno ukazao na neodrživost tog kronološkog navoda u svim pasijama akvilejskoga i istarskoga hagiografskog kruga.

⁶⁹ *Gregorius Magnus Epistulae*, 9, 156, 2–6, Corpus Christianorum Series Latina 140 A, prir. Dag Norberg, Turnout 1982., str. 712. Vidi Lanzoni, *Le diocesi*, str. 862; Rajko Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 554.

⁷⁰ Rajko Bratož, *Izseljevanje prebivalstva iz Zahodnega Ilirika v 5. in 6. stoletju: vojni ujetniki in begunci v pozni antiki*, u: *Arhivistika, zgodovina, pravo: Vilfanov spominski zbornik*, ur. Tatjana Šenk, Ljubljana 2007., str. 247–284.

⁷¹ Isto, str. 554; Petar Štih, *Istra v času nastanka koprške škofije*, *Acta Histriae*, br. 9, Koper 2001., str. 1–36.

⁷² Vidi naprimjer Giorgia Vocino, *Les saints en lice: hagiographie et reliques entre Cividale et Grado à l'époque carolingienne*, u: *Compétition et sacré au Haut Moyen Age: entre médiation et exclusion*,

su podaci nedostatni i teško ih je držati pouzdanima, jer nema suvremenih izravnih vijesti o prijenosu relikvija, a ne donosi ih ni kasnije sastavljena pasija o sv. Pelagiju iz 9. stoljeća. Ako se zaista možemo osloniti na pretpostavku da je podrijetlo kulta starije od pasije u pisanom obliku moguće je da je u pasiji preuzeta tradicija o panonskoj Emoni, današnjoj Ljubljani, u kojoj pak problem predstavlja i činjenica da nema tragova štovanja sv. Pelagija iz kasne antike i ranog srednjeg vijeka.⁷³ Dakle, na temelju dosadašnjih historiografskih i hagiografskih razmatranja o podrijetlu kulta sv. Pelagija najprihvatljivija je pretpostavka prema kojoj se posmrtni ostaci sv. Pelagija nalaze na području Novigrada i to od vremena novopridošlog stanovništva iz ugrožene Panonije, pri čemu je tek biskup Mauricije krajem 8. stoljeća, kao najvažniji crkveni predstavnik nove karolinške vlasti u Istri, zasigurno imao jednu od odlučujućih uloga u učvršćenju kulta sv. Pelagija u Novigradu.

Castellum Nouas: biskupsko sjedište u kasnoj antici?

Pretpostavka da je Novigrad u Istri bio biskupija krajem 6. i početkom 7. stoljeća temelji se u spomenutoj činjenici da se na prostoru novigradske katedrale nalazila prethodna ranokršćanska bazilika s oktogonalnom krstionicom iz 6. stoljeća,⁷⁴ što ukazuje na postojanje kršćanskog središta koje je moglo prihvatiti kult mučenika iz panonske *Emone*. Međutim, valja s oprezom napomenuti kako novija istraživanja ukazuju na pouzdano organiziranu kršćansku zajednicu s biskupom na čelu tek krajem 8. stoljeća kada je u karolinškom Novigradu stolovao spomenuti biskup Mauricije. U svakom slučaju spoznaja da u 6. stoljeću Novigrad kao naseobina već postoji ne može ipak biti potvrda postojanja biskupije zbog nepouzdanosti navedenih povijesnih vrela.⁷⁵

Nadalje, treba reći da nema podataka koji bi na bilo koji način potvrđivali kontinuitet Novigradske biskupije od dolaska izbjeglog biskupa *Iohannesa* 599. do prvog povijesno potvrđenog biskupa Mauricija u zadnjoj četvrtini 8. stoljeća. Tomu u prilog govore zapisi s koncila održanih u Rimu u povodu rješavanja pitanja monoteletskog spora 649. i 680. godine. Naime, monoteletski spor dogmatski je sukob koji se odnosi na učenje u kristologiji o postojanju samo jedne volje u Isusu Kristu, a ujedno

Compétition et sacré au Haut Moyen Age : entre médiation et exclusion, ur. Philippe Depreux – François Bougard – Régine Le Jan, Turnhout 2015., str. 273–275.

⁷³ Tek je slovenski povjesničar Joannis Ludovici Schönleben u 17. stoljeću nastojao kult sv. Pelagija pripisati Ljubljani. Vidi: Schönleben, *Carniolia antiqua*, str. 203.

⁷⁴ O ranokršćanskim nalazima iz Novigrada vidi: Cuscito, *Antiche testimonianze*, str. 62–65; isti, *La prima comunità*, str. 64–74. Posebno o krstionici koja danas ne postoji, a čiji su se crteži sačuvali vidi u: Giuseppe Caprin, *L'Istria nobilissima*, sv. 1, Trieste 1905., str. 55; Parentin, *Cittanova*, str. 220–221; Branko Marušić, *Il castello*, str. 9–42, te novije u Pavuša Vežić, *Krstionice i ciborij u Puli i Novigradu*, u: *Novigrad–Cittanova 559–1999.*, ur. Jerica Zihlerl, Novigrad 2002., str. 75–87.

⁷⁵ Vidi Robert Matijašić, *Modeli i strukture naseljenosti novigradskog područja u rimsko doba*, u: *Novigrad/Cittanova*, str. 21–26. Autor prihvaća da je "zacijelo u njemu sjedište biskupa, iako nije svoju povijest započeo kao antička naseobina urbanog tipa" (str. 25).

je i jedan od najvažnijih crkvenih i političkih zbivanja u 7. stoljeću. Prije svega događaji vezani za taj spor važni su za poznavanje crkvenih prilika odnosno crkvene organizacije u Istri u 7. stoljeću.⁷⁶ Na koncilu koji je papa Agaton sazvaio u Rimu 680. godine su uz gradeškog patrijarha biskupi bizantske Istre među kojima biskupi Pule, Poreča, Cisse i Trsta, a nedostaju oni iz Pićna (*Pedena*), Novigrada (*Castellum Nouas*) i Kopra (*Insula Capritana*).⁷⁷

S druge strane nije jasno zbog čega pasija navodi *Emonu* kao mjesto mučenikova podrijetla i smrti, a ne suvremeni naziv *Civitas Nova* koji se u izvorima koristi od početka 9. stoljeća posebice ako prema nalazima iz kripte tadašnje novigradske katedrale znamo da su se tada u Novigradu nalazile relikvije sv. Pelagija?⁷⁸

Kult sv. Pelagija u Konstanci na Bodenskom jezeru

U ovom kontekstu pokazuje se svakako korisnim, ali i možda i nužnim usporediti razvoj štovanja istoimenog sveca u Konstanci na Bodenskom jezeru, gdje je sv. Pelagije bio zaštitnik katedrale i biskupije, te postaviti pitanje je li riječ o istom svecu. Pouzdano znamo da je kult sv. Pelagija u Konstanci prisutan najkasnije od polovice 9. stoljeća kada ga spominje Wandalbertov martirologij datiran u 848. godinu. Rukopis potječe iz opatije Sankt Gallen, a što je zanimljivo, za razliku od teksta pasije, mjesto Pelagijeva mučenja smješta u Konstancu, a ne u *Emonu*.⁷⁹ Međutim, važan izvor koji predstavlja *terminus ante quem* za nastanak pasije je Notkerov martirologij, nastao oko 896. godine, prema kojemu se Pelagijevo podrijetlo prvi put smješta u *Emonu* i provinciju Karniju.⁸⁰ Nešto kasnije ga crkvena lokalna tradicija iz Konstance povezuje sa samim Rimom odakle su 904. godine prema svjedočanstvu iz samostana u Sankt Gallenu njegove relikvije prenesene u Konstancu. Od tada kripta katedrale postaje žarištem kulta a vjerojatno i hodočašća.⁸¹ Zanimljiv je slučaj Konstance jer se kult sv. Pelagija spominje u pisanim vrelima i ranije od spomena prijenosa relikvija te liturgijske uporabe pasije. Utvrđeno je također da su crkveno-povijesne okolnosti u Konstanci omogućile jak razvoj i širenje njegova kulta o čemu svjedoče i kasniji liturgijski izvori kao i brojne posvete crkava sv. Pelagiju u gradu i na okolnom području.⁸² Međutim, svi rukopisi pasije sa njemačkog područja iz 9. i 10. stoljeća njegovo podrijetlo smještaju u *Emonu*.⁸³

⁷⁶ Najobuhvatniju studiju o tom problemu vidi u: Rajko Bratož, *Il patriarcato di Grado e il monoteletismo*, *Studi goriziani*, br. 87–88, Gorizia 1998., str. 7–37.

⁷⁷ Isto, str. 26–30. Na koncilu u Rimu je monoteletsko učenje odbačeno, a potvrđena je ispravnost zaključaka s koncila iz 649. Općenito o problemu spora vidi također Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324–1453*, Zagreb 2002., str. 60–62.

⁷⁸ Vidi iscrpno tumačenje o kronologiji uporabe naziva Emona za Novigrad u Istri u C. De Franceschija, *Come e quando*, str. 104, 106, 156.

⁷⁹ Bratož, *Il cristianesimo aquileiese*, str. 221, bilj. 106.

⁸⁰ Isto, str. 222, bilj. 107. Također i: Mattaloni, *Passio Pelagii*, str. 425–426.

⁸¹ Mattaloni, *Passio Pelagii*, str. 424.

⁸² Isto, str. 428–429.

⁸³ Isto, str. 421–429.

Pretpostavka je da su pisci navedena područja, odnosno hagiografi, bili upoznati s akvilejskim rukopisima Pelagijeve pasije. Ukoliko su akvilejski rukopisi bili poznati u Konstanci može se pretpostaviti da su bili poznati i u istarskom Novigradu. Ipak, nije pouzdano jesu li zaista korišteni za liturgijske potrebe novigradske biskupije, ali svi daljnji tekstovi pokazuju da pasija sv. Pelagija ostaje vjerna *Emoni* kao mjestu svečeva podrijetla i mučenja. Ne možemo pak sa sigurnošću reći je li tomu tako zbog svijesti o postojanju kasnoantičke panonske *Emone* kojoj je mučenik mogao pripadati i koja je u kasnoj antici imala status biskupije, dok Novigrad u Istri, kao ni Konstanca, u vrijeme progona sigurno nisu imali taj crkveni status, što je u doba karolinške vjerske i liturgijske reforme uzrokovalo potrebu svakom crkvenom središtu za stjecanjem prestiža i legitimiteta biskupije, pa tako i u Novigradu. Ako uzmemo u obzir dvije iznesene mogućnosti, prijenos relikvija iz Rima u Konstancu i postojanje kulta u istarskom Novigradu, o čemu svjedoči natpis iz kripe novigradske katedrale, može se prihvatiti i pretpostavka o postojanju dva istoimena sveca čiji se kult povezao u jedan na temelju dana slavlja 28. kolovoza, kako ga navode svi rukopisi pasije, iako takvo rješenje još uvijek nije izvjesno.

Na kraju valja još napomenuti da se tek u kasnijem srednjem vijeku zapravo razvija legendarna tradicija vezana za istarski Novigrad i njegove zaštitnike, sv. Pelagija i sv. Maksima, koju je moguće rekonstruirati tek s ograničenim stupnjem pouzdanosti, a riječ je o postupnom tijeku prilagodbe emonskog mučenika istarskoj *Emoni* odnosno Novigradu. Venecijanski rukopisi donose podatak o mjestu mučenja u *Emoni quae est provinciae Carniae*, koju ranonovjekovni talijanski izvori prilagođuju promjenom mjesta zbivanja, a geografska se oznaka Karnija zamjenjuje Istrom.⁸⁴ Od tada se drži da su Pelagijevi posmrtni ostaci iz Konstance preneseni u istarsku *Emonu*, a konačna posljedica toga je prilagodba legende o sv. Pelagiju istarskim crkvenim potrebama. Izvorni tekst ove legende nije sačuvan, već je sačuvan tek u kasnijem talijanskom prijevodu. U njoj se prvi put spominje i biskup Maksim.⁸⁵ Kod ove je legende svakako riječ o jasnoj transformaciji ključnih podataka, čime legenda nepobitno postaje nerelevantna kao povijesni izvor za poznavanje prilika utemeljenja kulta sv. Pelagija u razmatranom razdoblju.

Zaključak

Povijest kulta sv. Pelagija u Novigradu u Istri predstavlja jedan od najkompleksnijih problema istraživanja tog crkvenog i političkog aspekta života ranosrednjovjekovnog grada. Upravo je ranosrednjovjekovni Novigrad primjer na kojem je moguće pratiti kako su recentna arheološka istraživanja i suvremene povijesne i hagiografske studije dale prilog razumijevanju aktualnih problemskih pitanja poput kulta

⁸⁴ Tommasini, *De commentari*, str. 313–318; Kandler, *Di S. Pelagio patrono di Cittanova*, str. 228–232.

⁸⁵ Bratož, *Il cristianesimo*, str. 232.

sv. Pelagija. Uz čitav niz, kako starijih tako i novijih studija istraživača, koji su se bavili ranosrednjovjekovnim Novigradom u Istri, počevši od topografskog konteksta, zatim problema utemeljenja Novigradske biskupije, pitanja identifikacije biskupa Mauricija te ostalim relevantnim izvorima još uvijek je jedno od najintranjantnijih pitanja ostalo upravo spomenuto pitanje podrijetla kulta novigradskog zaštitnika sv. Pelagija. Upravo je to pitanje ukazalo na potrebu interdisciplinarnog preispitivanja svih relevantnih povijesnih, arheoloških i hagiografskih dokaza o tom segmentu novigradske crkveno-političke i društvene povijesti. Iako pitanje identiteta i podrijetla kulta sv. Pelagija u Novigradu još uvijek nije moguće pouzdano razriješiti, nameću se dva rješenja. Prema prvom moglo bi se govoriti o kontinuitetu kulta koji proizlazi iz iznesene pretpostavke o prijenosu relikvija mučenika Pelagija iz panonske *Emone* u *castellum Nouas* na mjestu današnjeg Novigrada. Tomu u prilog može ići spomen *Emone* iz provincije Karnije (današnje Ljubljane), u koje *Passio Pelagii* smješta mučenicovu smrt. Drugo rješenje se s obzirom na opći kontekst crkveno-političkih prilika u Franačkom Carstvu te specifičnom razvoju događaja u Istri u kojoj upravo Novigrad postaje karolinškim uporištem također čini prihvatljivim. Kod te se pretpostavke treba osvrnuti na postojanje konkretnih materijalnih dokaza o prisutnosti relikvija u novigradskoj katedrali, jer ne raspoložemo potvrdama odakle je biskup pribavio relikvije, no prema novijim analizama pisanih i epigrafskih izvora potvrđeni novigradski biskup Mauricije je upravo taj koji je mogao biti glavni protagonist u učvršćenju kulta relikvija, ali. Naime, osim činjenice da je biskup Mauricije opremio krstionicu raskošnim ciborijem, a vjerojatno i čitavu katedralu, moguće je da je novu biskupiju koja mu je povjerena od strane nove vlasti opremio i relikvijama sv. Pelagija. Da bi moglo biti riječi o relikvijama prenesenim iz Rima upućuje podatak iz hagiografskih izvora koji se odnose na štovanje sv. Pelagija u Konstanci, međutim kako je uočeno očito je i na tom području hagiografska tradicija bila prilagođena prijenosu iz Rima s početka 10. stoljeća. Pri utvrđivanju podrijetla kulta relikvija nužnim se pokazuje uloga biskupa i u prvom i u drugom slučaju. U franačkom je razdoblju biskup sigurno uz svjetovnog vladara glavni protagonist i posrednik između nove svjetovne vlasti i lokalnog stanovništva u Novigradu. Može se ipak zaključiti da su predstavnici franačke političke vlasti u Istri, točnije u Novigradu, upravo iz uočenih prilika morali uspostaviti kult kojim će Novigradska biskupija među ostalim postići nužan legitimitet i identitet među ostalim istarskim biskupijama, koje svoje podrijetlo imaju u kasnoj antici (Pula, Poreč i Trst), a vlastiti su gradski i biskupijski identitet izgradile na kultu mučenika iz doba progona. Upravo tada "Novi grad", *Civitas Nova*, iz listine Rižanske skupštine mora poštivati nove zahtjeve reformirane karolinške crkve. U skladu s time se u sklopu novigradske katedrale gradi i kripta, koja na određeni način predstavlja zasebnu crkvu namijenjenu štovanju relikvija jer je upravo cilj reforme kulta relikvija za vrijeme Karla Velikog na području liturgije bio usmjeren na jačanje i širenje prestiža pojedinih crkvenih središta diljem franačke države. Ipak, prema svemu sudeći, prva pretpostavka, odnosno rješenje izneseno

u prethodnom tekstu, da je kult sv. Pelagija mogao imati svoje podrijetlo u povijesnom događaju koji spominje papa Grgur Veliki, čini se prihvatljivim. Naime, moguće je da je početkom 7. stoljeća izbjegli biskup Ivan iz panonske Emone sa sobom ponio relikvije mučenika Pelagija iz panonske Emone te su one ostale u istarskom Novigradu sve dok kult nije ponovno zaživio upravo u vrijeme kada su relikvije lokalnih svetaca bile potrebne franačkom crkvenom središtu da potkrijepi i učvrsti svoj crkveni i politički identitet i prestiž.

Marina Zgrablić

A Contribution to Research of Medieval History of Novigrad in Istria: Ecclesiastical and Political Context of the Cult of St. Pelagius

Summary

Research of early medieval history of Novigrad is closely connected to the veneration of St. Pelagius, the patron saint of Novigrad, on whom the more recent archaeological and historical research brought to light relevant evidence enabling opportunity of re-examination of history of Novigrad from several aspects. Within the context of intensified activity of building and dedicating churches within the framework of reform of state and Church in the period of the rule of Charlemagne, the article tries to answer the question of the origins of St. Pelagius's cult. Namely, historical and hagiographical data confirm that the saint of the same name was venerated in Constance on the Lake Constance (*Bodensee*) and in Novigrad in Istria. As a reason for it, two general possibilities existing within the ecclesiastical politics of the Frankish Empire impose themselves: renewal of the cult of St. Pelagius from Late Antiquity and extant in hagiographic tradition on the one side, or transfer of the relics of St. Pelagius (translation) in the Frankish period. Taking into the account that circumstances in Novigrad of that time point to both of these possibilities, the article just tries to contribute to the better understanding of that problem based on the written and material evidence on early medieval Novigrad in Istria.

Key words: Novigrad in Istria, Early Middle Ages, St. Pelagius, relics, cathedral, cult of saints